

ԿՈՒՏԻՆԱՅԱՅ ՏԱՂԱՍԱՅՆԵՐ

~~~~~

Դժբախտաբար կուտինահայ տաղերգու թեան մը որոշ հետքեր շատ չեն հասած մեզի, բայց նկատելով մէկ կողմէ այն՝ որ կուտինայի արդէն իսկ բարգաւաճ հայու թիւնը ծլ. դարուն ճոխացած է զուսան ներու հայրենիքէն՝ Ազուլիսէն եկած երկրորդ գաղութով մը, և միւս կողմէ՝ ժամանակակից կուտինահայուն հնչած ձայնի քաղցրութիւնն ու ճկունութիւնը, կըրնանք հետեւցնել թէ կուտինան եղած է Արևմտեան փոքր — Ասիայի թրքախօս մասին « Գողթան գաւառը »:

ՊրպտուՄենրս, որքան կարելի է, ես տանելով առաջին անգամ կը պատահիմ թրքերէն բառախաղով քառեակի մը կանխուած ինքնարդարացուցիչ հայերէն քառատողով մը, զորս 1697 ին յօրինած է Հ. Անտոն՝ Ս. Աստուածածին եկեղեցիի քահանան.

« Ո՛վ սիրելիք հայրք իմ եղբայր.

Որ եմ գծուց և տխմար.

Որ գրելոց իմ եսքի բառ

Վասն եկեղեցոյ պղծածի համար:

« Սէնէ պին եիւզ զոք աթլթըպալ ալարք պիր

[ղազան

Յոսաթ էլտէ իթէն աչ կուզուհի արէթլիք

[ղազան

Ոլտու թեվարիկդէ եթան պէշ զազան

Տէր Անտոն ճառ եթիլմէսէ օլուրուտու պաշը.

[մըզ ճազան »:

Քիւրթիկ ըսուած յիշատակարանի մը գանազան էջերէն քաղելով՝ Տէր Անտոնի տոհմագրութիւնը կը գտնենք Ղեւտական հիւքով մը: Ռձ(= 1651) ամին կը յիշատակուի Տէր Աստուածատուր մը (մեռած Ռձի = 1671 ամին), որ հաւանաբար մեծ պապն է մեր Տ. Անտոնին, և երէցիկնը Սուլթան՝ որոնք եկեղեցիին նուիրած են աւետարան, սեղանի ծածկոց, խաչ ու շապիկ: Ասոր որդին է Տ. Անտոն Ա. (երէցիկնը՝ Յուստիանէ), կանխահասօրէն վախճանած Ռձօ֊ = 1665 ին. իր հոգւոյն համար խորանին դրան աջակողմը կա.

խուած է կանթեղ մը ու վճարուած 1000 ստակ: Յաջորդ տարին՝ ասոր տեղը երէց կը ձեռնադրուի իր որդին Ստեփաննօսը՝ հայրը մեր Տ. Անտոնին, որ 33 տարի Աստուծոյ տան ծառայելէ յետոյ կը վերափոխուի ՌձԹԸ = 1699 ին և մարմինը կ'ամփոփուի « Եկեղեցւոյ դուռն մերձ տէր Պետրոսին աջակողմեան դիմէ »: Ան երէց կին ունենալով Հոփիսիմէ մը՝ յայտնի չէ թէ երբ ծնունդ կու տայ Տ. Անտոնին, որ իր մասին կը շարագրէ « Աղաչեմ ո՛վ « դասը քահանայից և ժողովրդոց և ման. « կանցը եկեղեցւոյ զետնեալ և զանպիտան « և ամենայն բարեաց թափուր զտէր Ան. « տոնս որ անուամբս միայն և ոչ գործովս « դեռ նորընծայ գոլով գի ՌձԹԻ (— 1705) « թվիս ձեռնադրեալ եղէ. որ բազում « աշխատանք ունիմ թէ կոնդակս գրելու « և թէ ժողովուրդս որդորելոյ, ևն »: ասկէ կը հետեի թէ Տ. Անտոն եղած է միւսնոյն աստին թէ՛ զրոյզ և թէ խօսող հմուտ եկեղեցական մը: Իրեն է որ կը պարտինք վերոյիշեալ յիշատակարանը, զարուար և արժէքաւոր, որ 1445—1731, ունի 286 տարուան տևողութիւն մը: Տ. Անտոն իրրև ամենադիտակից ու ժրջան երէցը կուտինայի, 1716 ին բերած, անոր մէջ ամփոփած է իրմէ առաջուան բոլոր ժամանակագրական յիշատակարանները, իր օրով պատահած դէպքերը, այսպէսով թեւադիր դառնալով յաջորդներու որ նոյն գործը շարունակեն: Յիշատակարանի ըսկըզբնական աշխատութեան մէջ իբր գրա. գիր իրեն օժանդակ ունեցած է հօրեղբայրը՝ Տ. Արուսթիս, նոյնպէս քահանայ « Սկսեմ « ցանք, կ'ըսէ, հօր եղպորս տէր արու. « թիւնին հետն. քանզի սա գրագիր գոլով « իմ վերա երախտիք ունի, Աստուած « լուսաւորէ իւր հոգին. և ետոյ վախճա. « նեցաւ ՌձԿԳ (— 1714) թվին... Եւ « սկսեցի վերստին նորոգել... յոյժ աշ. « խառնալ եմ գտիւ և զգիշեր անցուն « մնալով... Եւ ետու յիշատակ Սբ—Աս. « տուածածին ինձ և ծնողացքս տէր « աստեփաննօսին մօրս հոփիսիմէին, ըն. « կերտջս հեղինէին և այլ ամէն արեան

« մերձաւորացս » : Սոյն յիշատակարանը թէ՛ն ոչ միայաւր ու բազմադիմի, սակայն հետազօտելն ուրիշ տուիքներու հետ կրնար զործիք ծառայել այն քննասէրին ձեռք՝ որ կ'ուզէ պատմութիւնը կառուցանել կուտինասհայ հին գաղութին, անցեալ տաւրի փոքր — Ասիայի Հիւլենական պարտուածան ատենն ցիրուցան եղած այնքան աղետալի կերպով: Տէր Անտոն երիցական պաշտօն վարելով 17 տարի և թողելով ուստերը (ՀՃ. Սարգիս, լուսարար տիրացու Յարութիւն՝ համաձայն տեղ մը նըշանակուածին, և թերեւս ուրիշներ ալ) ու դասերը, կը վախճանին 1722 ին, դեռ երիտապարզ, զրեթէ 47 տարեկանին, եթէ Չեռնադրութեանը (1705) տարիքը նկատենք միջին հաշուով 30:

*
* *

Տ. Անտոնէն անմիջապէս վերջը երեւան կու գայ ուրիշ երէց տաղասաց մը, Տ. Յարութիւն, որուն վրայ դժբախտաբար կենսագրական լայն ծանօթութիւն չունենալով առձեռն, մեզի անյայտ կը մնան իր ծնունդի ու մահուան թուականները: Սա ալ եղած է Ս. Աստուածածին տաճարի քահանայաներէն մէկը և շատ հաւանաբար է այն մեծ Տէր Արքիեպ որու մասին տակաւին աւանդութիւնը լռած չէ կուտինասհայերու բերնին մէջ: Իրմէ ունինք երեք երկար տաղեր, զորս կերտած է իր ծառայած սրբաւայրին սաստիկ հեղեղէ մը աւերում մին ու վերանորոգութեանն առիթով. աւանդ մէջ կը փայլին տաղասացին լեզուական յատկութիւնն ու նկարագրական հոխութիւնը և որոնք ահաւաստիկ.

Ի թուաբերութեան հայկազեան տոմարի.
Հազար հարիւր եօթնասուն և հնգի.
Հռոմէական յամսեան յուլիսի
Եւ ի քանիս նորին քսան և վեցի:

Յետ վարդապետին միաշաբթի
Պատկեր աւուրն էր երկուշաբթի.
Մետասաներորդ ի ժամ ցերեկի
Պահ մի յառաջ ի մուտս յարեի:

Յանկարծակի հնչեաց հողմն յուժգնակի.
Կոտորեաց զամեն ծառս՝ և տունկս ի դաշտի.
Զհողս յերկին ցանեաց՝ ի երեսս երկնի.
Կարծեցաք թէ՛ նոյն ժամն աշխարհ անցանի:

Մինչդեռ հողմն հնչէր ամպք գումարեցան
Յարեւմտից կուէ՛ երկինք մթացան
Չայթմունք և որոտմունք լինել սկսան.
Ահնդ ձայնէ նորա մարդիկ սարսեցան:

Կարկուտք և կայծակմունք՝ յերկնուտ թափէին.
Անձրեք գերդ ամանէ՝ հեղեալ լինէին.
Լեռանց բարձանց շուրն՝ ի ձորն գեղութին.
Լայնացեալ և խորացեալ իբրև զգետ ահագին:

Ձայն հեղեղի ջրոյն՝ ահագին հնչեաց.
Զմեծամեծ քարին՝ ի վայր հոլովեաց.
Ահնդ որոտմամբ՝ ի քաղաք դիմեաց.
Բազում տունս և ապարանս՝ ի հիմանց քակեաց:

Ի Սուլթան պաղէն սկսեալ մինչև ի մէյտան⁽¹⁾,
Յաւելի քան զհարիւր՝ շինուածք քանդեցան.
Մարդիկ թողին զտունս՝ վերիվեր փակեան
Եօթն հոգիք միայն ջրասոյզ մեռան:

Այս Աստուածածին ժամս՝ ափ ջրոյն եղեալ.
Նախ արտաքին պարիսպն ծայրէ ծայր անկեալ.
Յետոյ յեկեղեցոյն՝ ի ներքս վազեալ.
Մինչ ի սուրբ սեղանն շրոջն լցեալ:

Բայց նոյն ժամն յեկեղեցին՝ ոչ ճիւսեցաւ.
Այլ հողաչէն էր շուրն առ ինքն արգելաւ.
Օր ըստ օրէ որմունք՝ խախտեցաւ փլաւ.
Չառաստաղն ի գետին հաւասարեցաւ:

Իսկ մեք քրիստոնեայքս՝ որք անդ դիպեցաք.
Սուգ զղցեցալ՝ արտասուօք լացաք.
Կոծ իբրև սիրելոյ առեալ ողբացաք.
Որդիքս ի մօրէն լուսոյ՝ ի որբ մնացաք:

Յետ բազում լալոյն սակաւ սփեցաք.
Աղօթիւք և արտասուօք առ տէր դիմեցաք.
Զկոյսն Մարիամ միջնորդ կացուցաք.
Զհնարս իրին բարւոք խնդրեցաք:

(1). Առաջին պաղէն քաղաքին հարաւային աբեմուսքը, ծործոր մը դարձը կազմող կանանչուխա պարստեղաբար է, իսկ մէյտանը միջնաքաղաքի կրկէս մըն է Թրքական, որ առջինին կը միանայ Պափան արքիեպսակով:

« Այսքան վառն աւերման եկեղեցոյ » :
 Մինչդեռ ժողովուրդը խորապէս տրտմա-
 թախիծ էր, չէ՞. Յովսէփ անուն երիտա-
 սարդ մը քաջալերելով վհատեալ ժողո-
 վուրդը, իր պատրաստակամութիւնը կը
 յայտնէ եկեղեցւոյն վերականգնումին հա-
 մար, ու հանգանակութիւն կը կատարէ,
 պատկանեալ պաշտօնեայէն վաւերագիր ու
 խնդրագիր մը կ'առնէ և երկու ընկերնե-
 րով կը չուէ կ'. Պոլիս: Եպարքոս իպրա-
 հիմ փառան արդէն ծանօթ հեղեղին գոր-
 ծած ընդհանուր աւերին՝ արտօնութիւն կը
 ընդունէ: չէ՞. Յովսէփ դիւանական ծախքը՝
 200 կարմիր դահկան՝ կը վճարէ և կու-
 տինա կը վերադառնայ երկու ամիս վերջ,
 ցնծութեան փոխակերպով համայնքին սու-
 զը: Եկեղեցին կը սկսի վերաշինուիլ. տա-
 ղերգուն ուրախ շէշտով մը կը ցնծերգէ

Գարձեալ ի նոյն քանիս թվին.
 Ուրում փլաւ եկեղեցին.
 Մագեաց շնորհ մարդասիրին.
 Կանգնել զտաճար իւր վերստին:

Ի եղանակն աշնանային.
 Նոյեմբերի տասն և ութին.
 Ի խաչվերաց մեծի տօնին
 Վեցերորդում օր ուրբաթին:

Քահանայից դասք անդ էին.
 Եւ ամենայն ուխ ընդ նոսին.
 Եկեղեցոյ հիմն օրհնեցին.
 Ջեռամբ մովսէս վարդապետին:

Այիուհետե սկսեցին,
 Իւրաքանչիւր ոք արուեստին.
 Օր ըստ յօրէ կատարէին.
 Ջինչ որ պիտոյք էր շինւածին:

Ճարտար հիւսանք փայտ կոփէին,
 Եւ քարահատք վէմս տաշէին
 Վարպետ շինողք վաթսուն և ինն.
 Ձորս կողմանց պարիսպն կանգնէին:

Նախ ըսեք մերոյ ազին.
 Եկք և բնակք ի միասին.
 Յուսով վարձու փոխարինին.
 Առհասարակ աշխատէին:

Ոմանք քարինս կրէին.
 Ոմանք գահոյն բրէին.
 Կէսք ի լեռնէն կիր բերէին.
 Եւ այլք զայլ նիւթս պատրաստէին:

Ոմանք վերակացոյք եղին նոցին.
 Այլք կերակուրն հոգացին.
 Ոմանք դրամ հաւաքէին.
 Որ առաւել կարիքն էին:

Ի սկսելոյ շինւած սորին.
 Եօթանասուն յօր յանգելին.
 Բազումք պէս պէս վիշտ կրեցին.
 Որիչ որիչ այլ ոչ պատմին:

Նոյեմբերի քսան եօթին.
 Գործ շինուածոյս կատարեցին.
 Ապա միայն զայն սպասէին.
 Ի զալստեան դատաւորին:

Ժողովեցան աւագանին.
 Եւ դատաւորն հետ ընդ նոսին.
 Եւ բազմութիւն ռամկաց տաճկին.
 Եկեալ լցան յեկեղեցին:

Ի ձեռն իւրեանց չաւն առին.
 Բոլոր պարիսպն չափեցին.
 Լայնքն և երկայնքն և բարձրութիւն
 Եւ ութ կանգուն պակաս գտին:

Յայնժամ կրկին հոճէթ տըին.
 Ըստ առաջնոյն օրինակին.
 Վկայութեամբ զամենեսին.
 Որք յառաջմէ տեղեակ էին:

Ջվճիռն անդարձ հաստատեցին.
 Ապա չար ներհակք լռեցին.
 Այս էր գործ մեծ կատար իրին
 Վերջին քէշֆն. հոճէթ կրկին:

Ա. Ռ. Ս. Ա. Կ

Լիւարո (Բատուա) 1923

(Շարունակելի)

